

MOJMÍR SVOBODA

## HYPNOTICKÁ SCHOPNOST VE VZTAHU K SOCIÁLNÍ OVLIVNITELNOSTI

Při současných tendencích sblížení jednotlivých psychologických disciplín, resp. při jejich vzájemném ovlivňování a průnicích, se výrazně projevuje tento trend i mezi klinickou a sociální psychologií. Akcent na komunikaci, ať verbální nebo nonverbální, je charakteristický pro řadu oblastí klinické psychologie. Markantním příkladem je skupinová psycho-terapie. Styčné body klinické a sociální psychologie však neshledáváme jen na úrovni aplikací, nýbrž i v rovině teoretické.

K tématům intenzivně zkoumaným v posledních letech sociální psychologii, patří bezesporu problematika změny postojů. Jedná se o složitý komplex otázek, který bývá někdy označován souhrnným pojmem „sociální ovlivnitelnost“. V tomto sdělení se pokoušíme o ověření vztahu mezi sociální ovlivnitelností a hypnotickou schopností.

Hypnotická schopnost (hypnabilita nebo také hypnotická susceptibilita) patří ke klíčovým problémům výzkumu hypnózy. Hilgard (1965) považuje hypnabilitu za schopnost být hypnotizován, mít zážitky charakteristické pro hypnotizovanou osobu a provádět chování, které je s tím spojeno. Může být stabilním rysem osobnosti, a to i tehdy, když člověk dosud hypnotizován nebyl. Operacionálně ji definuje jako hloubku hypnózy, dosaženou za standardních podmínek. K zastáncům „schopnostní“ podstaty hypnability patří dále Weitzenhoffer (1963), který považuje hypnabilitu za výslednici sugestibility a hypnotické schopnosti tranzu. Kratochvíl (1972) vymezuje hypnabilitu jako schopnost ponořit se do hypnózy určité hloubky. Rovněž sovětští autoři se kloní k představě hypnability jako schopnosti jedince (Slobodjanik 1966).

Poněkud odlišné pojetí než Hilgard zastávají Shor, Orne a O'Connell (1966), když hovoří o tzv. „plateau“ hypnabilitě. Autoři konstatují, že ve většině studií je hypnabilita definována jako jediné skóre dosažené v omezené zkoušce hypnotického výkonu. Sami považují za hypnabilitu maxi-

mální hloubku hypnózy dosaženou v tolika hypnotických sezeních, kolik bylo potřeba, aby se experimentátor ujistil, že byla dosažena maximální úroveň výkonu pokusné osoby.

Spiegel (1972) přišel s hypnotizační technikou rotace očí, kterou používá i jako testu hypnability. Shledal, že schopnost rotovat oční bulby nahoru a současně jako by dovnitř čela, predikuje hypnabilitu. Pozici „hypnabilita jako schopnost“ zastává Tellegen (1978/79), jeho pohled je však již v jistém směru odlišný od předchozích. Domnívá se totiž, že hypnabilita je schopnost předvést sugerované události a stavy s jistou mírou imaginace a sehrát je takovým způsobem, že jsou prožívány jako skutečné. Tento způsob vymezení znamená, že je důležitější JAK je sugerované prožíváno, než CO je prožíváno.

Tellegenův názor tvoří přechod k motivačním teoriím hypnability, které zastává např. Aleksandrowicz (1973) či Greenwald (in Hájek 1974), který zjistil vyšší hypnabilitu u osob vyzvaných ke spolupráci než u těch, které se pasivně podrobovaly autoritativní proceduře. Hypnabilitu jako funkci převzetí role uvádí Gibbons (1974) ve své „hyperempirické“ metodě. Hájek (1972) má rovněž výhrady k chápání hypnability jako schopnosti individua a sám používá neutrálnější denici, že je to ovlivnitelnost hypnotizací a hypnotickými sugescemi. Rovněž tak Diamond (1977) považuje za rovnocenné složky hypnability schopnosti a postoje a domnívá se, že obě jsou ovlivnitelné. Svě subjekty instruuje, aby spolupracovaly se sugescí a aktivně si představovaly sugerované jako skutečnost. Smyth (1981), vycházející z Bandurovy teorie, považuje hypnabilitu za zvláštní schopnost sociálního učení.

Je kladena otázka, zda hypnabilita je jednorozměrná. Stanfordské studie našly více faktorů, ale objevil se silný obecný faktor, opravňující unidimenzionální testy. Vnitřní strukturou hypnability se zabývá také Tellegen (1978/79). Dospívá k názoru, že existuje obecný faktor hypnability a vedle něj jiné faktory specifického charakteru. Novější škály postihují různorodější oblasti hypnotických prožitků, nejdále zatím došly v tomto směru tzv. profilové škály. Celkově však převládá v otázce homogenie hypnability pozitivní evidence a jednodimenzionální škály jsou široce používány i jejich kritiky (Svoboda, Hájek 1979/80).

Pochybnost o dostatečné stabilitě hypnability v čase a za různých podmínek implikuje marnost hledání jejich osobnostních korelátů. Hull (1933) uvádí dva postuláty: 1. hypnabilita je habituální fenomen a 2. nejdůležitější charakteristikou hypnability je to, že je usnadňována cvikem. Při ověřování těchto postulátů dospěli Barber a Mavroides (1971) k závěru, že hypnabilita není vždy facilitována cvikem; opakují-li pokusné osoby stejné sugesce, reagují méně. A dále zjistili, že změna reaktivity závisí na tom, jak je vedeno praktické sezení a jakým způsobem zaujme subjekt. Barberova škola považuje hypnabilitu za ovlivnitelnou a dokazuje to řadou studií. Cronin, Spanos a Barber (1971) zjistili, že příznivé informace, které subjekt o hypnóze dostane, ovlivní pozitivně hypnabilitu. Přátelské či nepřátelské postoje experimentátora naproti tomu hypnabilitu neovlivní. Springer, Sachs a Morrow (1977) zvyšovali hypnabilitu ve skupinově prováděném relaxačním a úkolovém tréninku. Konstatovali, že se hypnabilita v obou případech zvýšila. Barberovu koncepci, že hypna-

bilita podléhá vlivu situačních a postojových proměnných, ověřovali též London, Cooper a Engstrom (1974); úspěšným pro zvyšování hypnability se ukázal trénink alfa rytmu spojený se zpětnou vazbou. Zastáncem koncepce ovlivnitelnosti hypnability je též Wallace (1979), podle něhož mohou hypnabilitu modifikovat senzorické změny, dále změny v myšlení a očekávání, trénink nonhypnotických zážitků a hypnotického chování a posthypnotický trénink. Diamond (1977) považuje schopnosti a postoje za komponenty hypnability a má zato, že obě jsou ovlivnitelné, přičemž k modifikujícím faktorům počítá motivaci, pozornost, postupné přibližování problematiky, praxi, posilování, zpětnou vazbu. Používá trénink založený na poskytování informací.

Hilgard (1975) shrnul dosavadní experimentální data vlastní i jiných autorů a pokládá hypnabilitu za specifickou vlastnost individua s možná hereditární komponentou, která je spojena se schopností imaginativního pohlcení různými druhy zážitků. Navození hypnózy zvyšuje rezpozivitu na hypnotické sugesce u řady subjektů, a to jinak, než motivující instrukce, které vedou spíše k vyhovění požadavkům experimentátora. Hilgard uzavírá, že hypnotické výkony záleží přinejmenším na dvou podmínkách: jednou je základní a trvalá hypnotická schopnost a druhou je více měnitelnější komponenta postojová.

Tzv. „motivační“ proměnné tvoří některé relevantní koreláty hypnability. Barber a De Moor (1972) citují řadu výzkumů, zjišťujících, že hypnabilita pozitivně koreluje s postojí subjektů k hypnóze, s jejich motivací být hypnotizován, s jejich očekáváním o vlastní hypnabilitě. Vztahy mezi hypnabilitou a osobnostními charakteristikami systematicky ověřuje Hilgardová (1968, 1970). Dospívá k názoru, že z proměnných, zachycovaných psychologickými testy, koreluje s hypnabilitou pouze tendence k afirmativním odpovědím. Na další ověření čeká vztah hypnability k rigiditě, představitivosti a struktuře zájmů.

Než uvedeme pojem sociální sugestibility, zmiňme se o *s u g e s t i b i l i t ě* o b e c n ě. Bývá definována jako schopnost individua reagovat na sugesce (Kratochvíl 1976), nebo se objevují i jiná pojetí, z nichž námi projednávané problematice konvenují např. pojetí Wagstaffa (1981), považujícího sugestibilitu za globální pojem, vztahující se k tendenci nekriticky akceptovat rozhodnutí, názory, postoje nebo vzorce chování jiných osob. Feingold et al. (1980) hovoří o sugestibilitě jako o sociálním procesu a současně jako o osobnostním rysu. Chemnitz a Feingold (1980) popisují proceduru sugesce v modelu komunikace, který pozůstává z vysílače, přijímače, kanálu a informace. Sugescce jako podnět k chování a prožívání musí splňovat dva předpoklady: 1. sugescce je částí interakce a 2. sugescce je efektivní jedině tehdy, když „dosáhne“ na sugestibilitu jedince.

Pokračující výzkum přinesl pochybnosti o homogenitě sugestibility. Eysenck a Furneaux (1945) a Furneaux (1956) rozlišili na základě několika faktorových analýz tři typy sugestibility:

— primární sugestibilita — je shodná s ideomotorickou sugescí, je definována jako ideomotorické jednání a zahrnuje reakce subjektu na přímé verbální sugescce specifických podnětů bez aktivní volní účasti. Zjišťuje se testy jako např. Chevreulovo kyvadlo, postojové kymácení, zvedání paže

apod. Faktor primární sugestibility byl potvrzen např. Stukátem (1958).

— sekundární sugestibilita — projevuje se tehdy, když celková situace působí vznik předpokladu o vlastnostech určité věci nebo situace, týká se ovlivnění kognitivních procesů nepřímou sugescí, zahrnuje v sobě proměnné různých sociálních postojů a zaměření. Je pro ni příznačný sklon pokusné osoby podlehnout vlivu experimentátora, spoluposuzovatele a větší skupiny a sklon dát se ovlivnit subjektivními činiteli v úsudku. Sekundární sugestibilita je měřena testem progresivních čar a vah. Stukát (1958) zjistil, že tento faktor je ve vztahu s potřebou jedince konformovat se. Ukazuje se, že tyto dva druhy sugestibility jsou navzájem odlišné a na sobě poměrně nezávislé.

— terciární sugestibilita — není dosud přesněji definována. Shor, Orne a O'Connell (1966) zjistili, že koreluje s hypnabilitou, vztah k potřebě souhlasu udávají Crowne a Marlowe (1967). Zjišťuje se např. testem iluze tepla.

Pozdější výzkumy nepotvrdily zcela uvedenou klasifikaci. Evans (1967) na základě shrnutí nezávislých výzkumů i vlastních experimentů identifikoval tři typy sugestibility:

1. primární (motorická) sugestibilita — projevuje se během pasivní sugescce, při níž subjekt nehraje aktivní roli a čeká, až se objeví reakce.

2. nemožnost odporovat výzvě (tzv. "challenge" sugestibilita) skládá se ze dvou součástí: sugerované inhibice pohybu, po které následuje výzva k překonání inhibované odpovědi

3. senzorio-fantazijní (tzv. "imagery") sugestibilita, zjišťovaná pomocí testů podobných testu iluze tepla.

Gheorghiu (1966) hovoří o přímé a nepřímé sugestibilitě. Přímá sugestibilita není doprovázena logickou motivací, má vztah k motorickým funkcím a koresponduje s primární sugestibilitou v pojetí Eysencka a Furneauxe. Nepřímá sugestibilita se týká senzoričkových funkcí a je identická se sekundární sugestibilitou Eysenckovou. Gheorghiu vypracoval řadu testů na měření nepřímé sugestibility, např. obrázkový test (subjekt se dívá minutu na obrázek a potom mu jsou kladeny sugestivní otázky, např. zda na autě byly naloženy bedny nebo pytle, přičemž na obrázku bylo auto prázdné).

Z výsledků zkoumání senzoričkové (nepřímé, sekundární) sugestibility je zajímavý fakt, že přítomnost spoluposuzovatele ovlivňuje senzoričkovou sugestibilitu testovaného subjektu, zvláště pokud jsou emocionální vazby mezi oběma osobami uspokojivé. Osoby s vysokou sekundární sugestibilitou měly silnou tendenci k deziderabilitě (Feingold et al. 1980).

Ovlivnitelnost je komunikační proces, při kterém jedna nebo více osob přiměje jedno nebo více individuí ke změně úsudků, mínění, zaměření atd. Průběh tohoto procesu může zůstat ze strany ovlivňovaného zcela nepozorován, na rozdíl od hypnotických sugescí (Arnold, Eysenck, Meili 1972).

Sociální ovlivnitelnost definují Hájek a Kratochvíl (1973) jako tendenci jedince ke změně mínění nebo chování v důsledku reálného nebo imaginárního tlaku, ať už ze strany jiného jedince nebo ze strany skupiny. Dělí ji de facto na persuasibilitu (podléhání nebo dosahování změn mínění pomocí rozumových nebo emotivních mechanismů), sociální

sugestibilitu (subjekt podléhá tvrzením a sociálnímu tlaku bez rozumových argumentů), na poslušnost (subjekt dobrovolně plní rozkazy) a konformitu (primárně působí tendence být ve shodě se skupinovými normami).

Persuasibilita je vymezována tak, že k dosažení změny mínění, postojů apod. se používá rozumových nebo na emoce působících argumentů (Hovland, Janis 1959). Janis et al. (1959) ji definují jako pohotovost přijímat sociální vliv bez ohledu na komunikátora a na téma, bez ohledu na obsah, na komunikační prostředek a okolnosti komunikace. To je tzv. obecná persuasibilita, vedle níž existují „vázané“ faktory persuasibility, predisponující náchyllost dát se přesvědčit jen specifickými druhy komunikace (např. vázanost na téma nebo vázanost na druh komunikace aj.).

Speciálním problémem je vymezení pojmu sociální sugestibilita, kterou Murphy a Murphy (1931) charakterizují jako tendenci věřit nebo jednat podle toho, co je člověku řečeno, a to ze společenských motivů, jako je závislost na někom, strach před někým nebo láska k někomu. Hájek a Kratochvíl (1973) mluví o sociální sugestibilitě tehdy, když subjekt podléhá tvrzením a sociálnímu tlaku bez racionální argumentace. Sami považujeme sociální sugestibilitu za schopnost individua být ovlivněn jedincem či skupinou jiných lidí, kteří zaujímají jiný nebo dokonce opačný názor na určitou skutečnost, a to tak, že subjekt po vystavení vlivu skupiny změni svůj názor, postoj, mínění, protože se domnívá, že jeho původní mínění bylo nesprávné. Chápeme tedy sociální sugestibilitu nejen behaviorálně, ale jako percepčně-kognitivní restrukturuaci.

Moorové (1964) se jeví sociální sugestibilita jako vlastnost, která se projevuje akcemi v testech persuasibility (Janis), influencibility (Schachter) a autokineze (Scherif).

Podstata konformity je v podrobení se nátlaku skupiny a rozlišují se dva druhy:

1. konformita účelná (Kelman 1958) nebo též indukovaná (Kardiner), vnější (Andrejevová 1984), nepravá či compliance (tzn. vyhovění, povolnost) konformita (Krech, Crutchfield, Ballachey 1968).

Jedinec navenek se skupinou souhlasí, ale vevnitř nikoli.

Řečeno Kardinerovými slovy: sociální normy, za nimiž stojí systém společenských sankcí, pociťuje jedinec jako vnější tlaky a jedná podle nich jen s ohledem na možné důsledky jejich ignorování.

2. konformita nepravá (Krech, Crutchfield, Ballachey 1968), nebo též vnitřní (Andrejevová 1984) či spontánní (Kardiner).

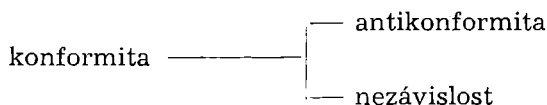
Sociální normy jsou interiorizovány, stávají se osobními hodnotami a tedy i motivy činnosti, jedinec se dostává do souhlasu se skupinou jak zvenčí tak i zevnitř.

Vyhnutí se konformismu se často označuje jako antikonformita (Stricker, Messick, Jackson 1970), setkáváme se i s pojmy opačná konformita (Krech, Crutchfield, Ballachey 1968), nonkonformita (Walker a Heyns 1962). Těmito pojmy bývá označováno chování, kdy někdo skupině aktivně odporuje, je vůči ní nepřátelský, negativistický. Antikonformní jedinec zavrhuje názory a chování skupiny za každou cenu, i tehdy, když

vidí, že skupina má pravdu. Je to vlastně konformita naruby (Andrejevová 1984) a pro jedince je skupina negativní referenční skupinou.

Naproti tomu nezávislost je charakterizována vytvářením vlastního mínění, při němž si jedinec ponechává možnost přidat se ke skupině nebo ne podle toho, jak sám uzná za vhodné. Nezávislé individuum ani přehnaně nepodléhá skupinovému tlaku, ani na druhé straně se nepodrobuje silám, které by je od skupiny odcizovaly.

Stricker, Messick a Jackson (1970) dospěli k závěru, že konformita a antikonformita představují jednu bipolární dimenzi, zatímco konformita a nezávislost zahrnuje druhou bipolární dimenzi. Autoři prezentují model, v němž konformita, antikonformita a nezávislost stojí proti sobě, přičemž mezi antikonformitou a nezávislostí není těsný vztah. Místo triangulárního znázornění (viz např. Krech, Crutchfield, Ballachey 1968) modelují vztah pomocí písmene Y:



Podkladem pro uvedený model byly výsledky projektu, v němž bylo zjištěno, že míra konformity záleží také na situačních faktorech. Jejich význam podtrhuje také Andrejevová (1984).

Vzájemné vztahy mezi hypnabilitou a sociální ovlivnitelností, resp. některými z jejich složek, nebyly mnohokrátě ověřovány experimentálně. Známa je Stukátova studie (1958), prokazující korelaci potřeby konformizovat se a sekundární sugestibility. Hájek s Kratochvíem (1973) zjistili významnou pozitivní korelaci hypnability (zjišťované pomocí Stanfordské škály hypnability, forma C) s jedním typem sociální ovlivnitelnosti, a to s kombinací nepřímé sugesce s konformujícím tlakem autority.

× × ×

Uvedeme dva vlastní experimenty z uvedené oblasti. V roce 1980 jsme se pokusili o ověření vztahu mezi podléháním skupinovému tlaku a hypnabilitou. U 24 vysokoškolských studentů jsme zjistili úroveň hypnability pomocí Harvardské skupinové škály hypnability. Sociální ovlivnitelnost jsme zkoumali pomocí metody, která vycházela z Asche (testování skupinového konformismu) a Schachtera (test influencibility s falešnou skupinou příslušníků stejné vrstvy).

Každá pokusná osoba byla zařazena do skupiny šesti falešných pokusných osob a předmětem zkoumání bylo ovlivnění hodnocení předloženého obrazu. Ve zkoumaném souboru podleho sociálnímu tlaku 14 osob, deset osob názor nezměnilo. Celkově bylo možno výsledky shrnout tak, že vztah mezi hypnabilitou a sociální ovlivnitelností nebyl prokázán. Při diskotování výsledků jsme uvažovali rovněž o vlivu dalších dvou činitelů: jednak byl malý počet pokusných osob, jednak nebyla dostatečně přesně vymezena sociální ovlivnitelnost. Podrželi jsme dále hypotézu, že mezi oběma zkoumanými proměnnými vztah není.

K tématu jsme se vrátili v roce 1982, kdy jsme na větším souboru osob a s poněkud jinou metodikou zkoumali vzájemný vztah mezi hypnabilitou a sociální ovlivnitelností, chápanou převážně z aspektu konformity. Vycházeli jsme z předpokladu, že jedinec si přináší do situace navozování hypnózy a sociálního tlaku určité zkušenosti, že sem promítá svůj obraz sebe sama a své chápání světa. Abychom mohli postihnout tuto problematiku, brali jsme v úvahu také pocit osobní autonomie a místo regulace jedince.

Chtěli jsme ověřit předpoklad, že hypnabilita a sociální ovlivnitelnost pramení z různých složek osobnosti a bezprostředně spolu nesouvisí. Dále jsme předpokládali, že sebepojetí souvisí se sociální ovlivnitelností v tom smyslu, že jedinci s výrazným pocitem osobní autonomie méně podléhají sociálním vlivům. Uvažovali jsme rovněž o tom, že jedinci připisující rozhodující podíl vnější regulaci budou spíše podléhat sociálnímu tlaku. Konečně nás zajímal vztah hypnability a místa regulace, resp. vztah hypnability a osobní autonomie.

**Metoda:** výzkum byl proveden na souboru 120 studentek prvního až čtvrtého ročníku středních zdravotních škol v Brně, ve věku 15—18 let, průměrný věk byl 16,4 roku. Hypnabilita byla testována Harvardskou škálou hypnability, forma A (podrobně o ní viz Svoboda, Hájek 1979/80).

Pro měření sociální ovlivnitelnosti jsme použili metodiku, kterou jsme vyvinuli pro testování empatie (Svoboda, Jašková 1984). Z původního souboru fotografií jednoho sta portrétů činoherce, které znázorňovaly různé emoce, jsme použili pět fotografií, přičemž u každé z nich bylo uvedeno pět variant různých emocionálních stavů. Pokusné osoby měly vybrat nejpřílehavější výraz u každé fotografie. Potom byly vystaveny tlaku ze strany experimentátora s tím, že v předchozím výzkumu (rovněž u žákyň středních zdravotních škol) byly za správné označeny jiné emoce. Metodika užívá principu fiktivního názoru skupiny. Po této informaci prováděly pokusné osoby označení emocí ještě jednou. Pokud osoba změnila názor v naznačeném směru, hodnotili jsme odpovědi jako konformní, pokud změnila názor v jiném směru, nesouhlasících se původním i s nabídnutým, interpretovali jsme to jako antikonformní reakce. Nezávislé osoby si ponechaly svůj původní názor. Poznamenejme ještě, že nabídnutý směr změny měl velmi málo pravděpodobnostní ráz, navržená emoce byla vzhledem k portrétu značně inkongruentní.

Míru osobní autonomie jsme zjišťovali Gordonovou škálou (1969), která je určena ke sledování pocitu soběstačnosti. Místo regulace (Locus of control) je dimenzí kognitivního stylu a má dvoupólové kontinuum. Jedním z pólů je externální (vnější) místo regulace — chápáné jako vnímání posilujícího vlivu mimoosobních faktorů, vymykajících se vlastnímu vlivu, druhým pólem je internální (vnitřní) místo regulace — zobecnělá představa o vlastní dominanci nad situačními faktory, spojená s možností ovládnutí. Ke zkoumání této osobnostní dimenze jsme použili Rotterovu škálu I—E (1966).

**V ý s l e d k y:** Skór hypnability dosahoval v průměru 6,35 bodu, směrodatná odchylka byla 2,59. Nízké hypnability dosáhlo 18,3 % pokusných osob, střední úrovně 42,6 % a vysoké hypnability 38,1 procenta. Rozložení skórů konformity a antikonformity sleduje klasickou Allportovu křiv-

ku, vyjadřující předpoklad, že způsoby chování subjektů, které jsou vystaveny tlaku ke konformitě, mají rozdělení četností, jehož tvar se podobá písmenu J.

Skór osobní autonomie (Gordon) měl průměrnou hodnotu 19,85 a směrodatnou odchylku 4,12 (při intervalu 0—39 bodů), skór internality (Rotter) vykazoval průměrnou hodnotu 9,95 se směrodatnou odchylkou 4,22 (interval 0—23 bodů).

Korelační matice všech proměnných vypadá následovně:

N = 120						
	1	2	3	4	5	6
1						
2	—0,027					
3	0,206 <sup>+</sup>	0,027				
4	0,094	0,106	0,032			
5	—0,064	—0,092	0,028	—0,345 <sup>++</sup>		
6	—0,071	—0,070	—0,074	—0,906 <sup>++</sup>	—0,085	

Legenda:  
<sup>+</sup> pětiprocentní hladina významnosti  
<sup>++</sup> jednoprocentní hladina významnosti  
 Proměnné jsou označeny takto: 1 — hypnabilita, 2 — autonomie,  
 3 — internalita, 4 — nezávislost, 5 — konformita, 6 — antikonformita.

Z přehledu dosažených korelací vyplývá, že byla prokázána statistická závislost mezi:

1. hypnabilitou a vnitřním místem regulace,
2. nezávislostí a konformitou (negativní vztah),
3. nezávislostí a antikonformitou (negativní vztah).

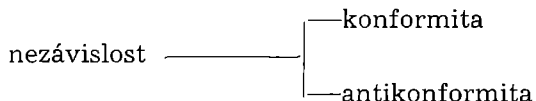
**D i s k u s e :** Potvrzený vztah mezi hypnabilitou a internalitou je v neshlasu s tradičním pojetím hypnózy, podle něž je subjekt pasivním vykonavatelem hypnotizérových instrukcí. Souvislost mezi hypnabilitou a internalitou lze vysvětlit moderním pojetím hypnózy, které klade větší důraz na zážitkovou povahu hypnózy. To, co subjekt prožívá a jak to prožívá je důležitější než behaviorální projevy. S tímto předpokladem se setkáváme např. u Hilgardovy neodisociační teorie (1977). Když chápeme hypnabilitu jako schopnost vstoupit do hypnotického stavu je pochopitelné, že internálně orientovaní jedinci disponují vyšší mírou hypnability, neboť se více soustřeďují na zadávané sugesce. Sutcliffe, Perry a Sheehan (1970) uvádějí do souvislosti míru hypnability a „pohroužení“ se do představ a fantazií, což také předpokládá vnitřní regulaci subjektivního prožívání. Lze tedy shrnout, že vztah mezi hypnabilitou a vnitřním místem regulace odpovídá pojetí hypnózy, jež zdůrazňuje subjektivní prožívání hypnotického stavu a subjektivní ovládnutí prožitků v hypnotickém stavu.



Tento výsledek podporuje názor, že hypnabilita souvisí spíše s trvalejšími charakteristikami a zaměřením osobnosti, než s pouhou reakcí na vnější tlak a podněty.

Mezi třemi reakcemi na sociální tlak (mimo situaci hypnózy) jsme prokázali dva významné záporné vztahy. Negativní vztah mezi nezávislostí a konformitou naznačuje, že čím je jedinec nezávislejší, tím více je schopný odolávat skupinovému tlaku. Mezi antikonformitou a nezávislostí je ještě extrémnější negativní vztah. Uvažujeme o tom, že antikonformita je, na rozdíl od nezávislosti, určena směrem, kterým je sociální tlak vykonáván. Antikonformita není spontánní reakcí, nýbrž probíhá proti směru sociálního tlaku za každou cenu. Antikonformita je určitým způsobem neadaptivním typem reakce.

Konformita sice představuje podlehnutí sociálnímu tlaku, ale konformování se skupinovou normou může být v mnoha případech užitečné a adaptivní (Freedman, Carlsmith, O'Sears 1981). Odolání sociálnímu tlaku v případě nezávislosti nese s sebou určitou kladnou konotaci. Nezávislý jedinec se nesnaží odchytil se od skupiny za každou cenu, ale je schopen posoudit, kdy je žádoucí podržet si nezávislý postoj i proti skupinovému tlaku nebo kdy souhlas s míněním skupiny neodporuje jeho nezávislosti. V uvedeném modelu (Stricker, Messick, Jackson 1970) chování, reagující na sociální tlak, byla jednou bipolární dimenzí konformita — antikonformita a druhou dimenzí konformita — nezávislost. Naše výsledky lze rovněž znázornit ve tvaru písmene Y, ale v poněkud jiném uspořádání:



**Z á v ě r :** Potvrdili jsme, že hypnabilita nesouvisí bezprostředně s některými složkami sociální ovlivnitelnosti, konkrétně s konformitou. Prokázaná souvislost mezi hypnabilitou a vnitřním místem regulace koresponduje s trendem, akcentujícím význam subjektivního prožívání hypnotického stavu a subjektovo ovládání hypnotických prožitků před pojetím behaviorálním. Zdůrazňuje se aktivní podíl subjektu na vstupu do hypnózy a jeho subjektivní prožívání hypnotického stavu.

Neprokázali jsme vztah mezi hypnabilitou a osobní autonomií, na druhé straně jako vysoce významné se jeví rozdíly mezi nezávislostí a konformitou a mezi nezávislostí a antikonformitou, které jsme zkoumali v rámci nadřazeného pojmu sociální ovlivnitelnosti.

Hypnabilitu je možno považovat za jiný druh ovlivnitelnosti než ovlivnitelnost v běžných sociálních podmínkách.

## L I T E R A T U R A

- Aleksandrowicz, J.: Hipnoza. PWN, Warszawa—Kraków 1973.  
 Andrejevová, G. M.: Sociální psychologie. Svoboda, Praha 1984.  
 Arnold, W., Eysenck, H. J., Meili, R.: Lexikon der Psychologie. Freiburg im Breisgau 1972.

- Barber, T. X., DeMoor, W.: A theory of hypnotic induction procedures. *Am. J. Cl. Hypn.*, 1972, 15, 112—135.
- Barber, T. X., Mavroides, M.: Effects of practice on hypnotic susceptibility: A reevaluation of Hull's postulates. *Am. J. Cl. Hypn.*, 1971, 14, 48—53.
- Cronin, D. M., Spanos, N. P., Barber, T. X.: Augmenting hypnotic susceptibility by providing favorable information about hypnosis. *Am. J. Cl. Hypn.*, 1971, 13, 259—264.
- Crowne, D. P., Marlowe, D.: The approval motive. *Studies in evaluative dependence*. J. Wiley, New York 1967.
- Diamond, M. J.: Hypnotizability is modifiable: An alternative approach. *Int. J. Cl. Exp. Hypn.*, 1977, 25, 147—166.
- Evans, F. J.: Suggestibility in the normal waking state. *Psychol. Bull.*, 1967, 67, 114—129.
- Eysenck, H. J., Furneaux, W. D.: Primary and secondary suggestibility: An experimental and statistical study. *J. Exp. Psychol.*, 1945, 35, 485—503.
- Feingold, E. et al.: The influence of personality traits and emotional states on suggestibility. In: Pajntar, M., Roškar, E., Lavrič, M. (eds.): *Hypnosis in psychotherapy nad psychosomatic medicine*. Slov. soc. clin. exp. hypn., Kranj 1980.
- Freedman, J. L., O'Sears, D., Carlsmith, J. M.: *Social Psychology*. Prentice-Hall, Inc., New Jersey 1981.
- Furneaux, W. D.: Hypnotic susceptibility as a function of waking suggestibility. In: Le Cron (ed): *Experimental hypnosis*. Mc Millan, New York 1956.
- Gheorghiu, V. et al.: Experimental investigation on suggestibility. *Rev. Roum. Sci. Soc. — Psychol.*, 1966, 10, 163—174.
- Gibbons, D.: Hyperempiria, a new "altered state of consciousness" induced by suggestion. *Perc. Motor Skills*, 1974, 39, 47—53.
- Gordon, Ch.: Self-conceptions methodologies. *J. Ner. Ment. Dis.*, 1969, 148, 328 to 364.
- Hájek, P.: *Rozdíly v hypnabilitě a osobnostní proměnné*. Dis. práce, UK, Praha 1972.
- Hájek, P.: Šestý mezinárodní kongres o hypnóze. *Čs. psychol.*, 1974, 18, 71—73.
- Hájek, P., Kratochvíl, S.: Sociální ovlivnitelnost a hypnabilita. *Čs. psychol.*, 1973, 17, 368—374.
- Hilgard, E. R.: *Hypnotic susceptibility*. Harcourt, Brace and World, New York 1965.
- Hilgard, E. R.: Altered states of awareness. *J. Ment. Dis.*, 1975, 155, 68—79.
- Hilgard, E. R.: *Divided consciousness*. J. Wiley and Sons, New York 1977.
- Hilgard, J. R.: Personality and hypnotizability. In: Hilgard, E. R.: *The experience of hypnosis*. Harcourt, Brace and World, New York 1968.
- Hilgard, J. R.: *Hypnosis and personality*. Univ. of Chicago Press, Chicago 1970.
- Hovland, C. I., Janis, I. I. (Eds.): *Personality and persuasibility*. Yale Univ., New Heaven 1959.
- Hull, C. L.: *Hypnosis and suggestibility: An experimental approach*. 1933. Rep. Appleton-Century-Crofts, NY 1965.
- Chemnitz, G., Feingold, E.: Various conditions of suggestions and suggestibility and their significance for medical and psychotherapeutical treatment. In: *Hypnosis in psychotherapy and psychosomatic medicine*. Slov. clin. exp. hypn., Kranj 1980.
- Kratochvíl, S.: *Podstata hypnózy a spánek*. Academia, Praha 1972.
- Kratochvíl, S.: *Psychoterapie*, 2. vyd., Avicenum, Praha 1976.
- Krech, D., Crutchfield, R. S., Ballachey, E. L.: *Člověk v společnosti*. SAV, Bratislava 1968.
- London, Cooper, L. M., Engstrom, D. R.: Increasing hypnotic susceptibility by brain wave feedback. *J. Abn. Psychol.*, 1974, 83, 554—560.
- Moore, R. K.: Susceptibility to hypnosis and susceptibility to social influence. *J. Abn. Soc. Psychol.*, 1964, 68, 282—294.
- Murphy, G., Murphy, L. B.: *Experimental social psychology*. Harper, New York, London 1931.
- Rotter, J. B.: Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychol. Monographs*, 1966, 80, 1—28.
- Shor, R. E., Orne, M. T., O'Connell, D. N.: *Psychological correlates of plateau*

- hypnotizability in a special volunteer sample. *J. Pers. Soc. Psychol.*, 1966, 3, 80—95.
- Slobodjanik, A. P.: *Psichotérapija, vnušenije, gipnoz*. Zdorovja, Kijev 1977.
- Smyth, L. D.: Toward a social learning theory of hypnosis. *Am. J. Cl. Hypn.*, 1981, 23, 147—168.
- Spiegel, H.: An eye-roll test for hypnotizability. *Am. J. Cl. Hypn.*, 1972, 15, 25—28.
- Springer, C. J., Sachs, L. B., Morrow, J. E.: Group methods of increasing hypnotic susceptibility. *Int. J. Cl. Exp. Hypn.*, 1977, 25, 184—191.
- Stricker, L. J., Messick, S., Jackson, D. N.: Conformity, anticonformity and independence: Their dimensionality and generality. *J. Per Soc. Psychol.*, 1970, 16, 494—507.
- Stukát, K. G.: *Suggestibility*. Almqvist and Wicksell, Stockholm 1958.
- Sutcliffe, J. P., Perry, C. W., Sheehan, P. W.: The relation of some aspects of imagery and fantasy to hypnotizability. *J. Abn. Psychol.*, 1970, 76, 279—287.
- Svoboda, M.: *Hypnabilita a sociální sugestibilita*. Ref. na věd. schůzi Psychiat. spol., Praha 1980.
- Svoboda, M., Hájek, P.: České verze nástrojů na měření hypnability. *Sborník prací FF BU, řada I 14/15, 1979/80*, 159—170.
- Svoboda, M., Jašková, I.: Některé osobnostní koreláty empatické schopnosti. *Sborník prací FF BU, řada I 19, 1984*, 109—112.
- Tellegen, A.: On measures and conceptions of hypnosis. *Am. J. Cl. Hypn.*, 1978/79, 21, 219—237.
- Wagstaff, G. F.: *Hypnosis, compliance and belief*. Harvester Press, Brighton 1981.
- Wallace, B.: *Applied hypnosis: An overview*. Nelson-Hall, Chicago 1979.
- Weitzenhoffer, A. M.: The nature of hypnosis. Part I. *Am. J. Cl. Hypn.*, 1963, 5, 295—321. Part II. *dtto*, 1963, 6, 40—72.
- Walker, E. L., Heyns, R. W.: *An anatomy for conformity*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1962.

## ГИПНАБИЛЬНОСТЬ ПО ОТНОШЕНИЮ К ПОДВЕРЖЕННОСТИ СОЦИАЛЬНОМУ ВОЗДЕЙСТВИЮ

Гипнабельность, одно из основных понятий современной гипнологии, понимается или как способность индивидуума вступить в гипнотическое состояние, или как свойство, связанное с переменными величинами установки. Поиски взаимных связей с подверженностью социальному воздействию не привели до сих пор к однозначным выводам; оказывается, что здесь корреляция с вторичной суггестивностью.

Подверженность социальному воздействию — это комплексное понятие, включающее в себя персуазивность, социальную суггестивность, послушность и конформность. Исследования конформного поведения позволили выделить еще т. наз. антиконформное и независимое поведение.

Вышеприведенное исследование подтвердило релятивную независимость гипнабельности и конформности, доказало связь между гипнабельностью и внутренним местом регуляции по Роттеру. Это соответствует современной концепции гипноза как субъективного переживания, подчеркивающей активное участие субъекта в вступлении в гипноз. Гипнабельность можно считать другим вариантом подверженности воздействию, чем подверженность воздействию в обычных социальных условиях.

Взаимосвязь между гипнабельностью и личной автономией не была доказана. С другой стороны, различия между независимостью и конформностью и между независимостью и антиконформностью, исследованные нами в рамках вышестоящего понятия подверженности социальному воздействию, имеют важное значение.

## HYPNOTISIERBARKEIT IN BEZIEHUNG ZUR SOZIALEN BEEINFLUSSBARKEIT

Die Hypnotisierbarkeit — einer der grundlegenden Begriffe der modernen Hypnologie — wird aufgefasst entweder als Fähigkeit des Individuums, in den hypnotischen Zustand zu treten, oder als Eigenschaft, die zusammenhängt mit Einstellungsveränderungen. Die Suche nach Zusammenhängen mit der sozialen Beeinflussbarkeit hat bisher noch keine eindeutigen Schlüsse gebracht; es zeigt sich, dass sie mit der sekundären Sugestibilität korreliert.

Die soziale Beeinflussbarkeit ist ein komplexer Begriff, der in sich die Persuasibilität, die soziale Sugestibilität, die Folgsamkeit und die Konformität einschliesst. Erforschungen des Verhaltens erlauben es noch, das sogenannte antikonforme und unabhängige Verhalten herauszutrennen.

Die dargestellte Untersuchung bestätigte die relative Unabhängigkeit der Hypnotisierbarkeit und der Konformität, bewies die Beziehung zwischen Hypnotisierbarkeit und innerem Regulationsort nach Rotter. Das korrespondiert mit der modernen Auffassung der Hypnose als subjektives Erlebnis, die den aktiven Anteil des Subjekts am Eintritt in die Hypnose betont. Die Hypnotisierbarkeit kann man als eine andere Art der Beeinflussbarkeit als die Beeinflussbarkeit unter normalen sozialen Bedingungen auffassen.

Nicht bewiesen wurde die Beziehung zwischen der Hypnotisierbarkeit und der persönlichen Autonomie, auf der zweiten Seite erscheinen die Unterschiede zwischen der Unabhängigkeit und der Konformität und zwischen der Unabhängigkeit und der Antikonformität als hoch bedeutsam. Diese Beziehungen wurden von uns im Rahmen des übergeordneten Begriffs der sozialen Beeinflussbarkeit erforscht.